Struktura społeczeństwa polskiego

Struktura społeczeństwa polskiego

Mówiąc o jakiejkolwiek strukturze, jakiegokolwiek społeczeństwa, trzeba najpierw wiedzieć co to jest ta struktura. Kto i na jakiej podstawie ją wydziela. Kto jako pierwszy nazwał takie uporządkowanie strukturą społeczną , jakie czynniki bierze się pod uwagę formułując ją, a także jakie są jej typy.

Może, aby zacząć od początku należało by, wyjść od socjologicznego podziału społeczeństwa na 3 jego podstawowe elementy, bo społeczeństwo to nie tylko zbiór ludzi. Naukowcy zajmujący się badaniem społeczeństw stwierdzili, że tworzy ono pewną całość, której nie można sprowadzać jedynie do sumy jednostek. Dlatego wyodrębnili trzy podstawowe elementy, które je tworzą: podłoże, czyli obiektywne warunki estetyczne, kulturę, oraz strukturę społeczną. Określili ją jako system społecznych zależności i dystansów dzieląc je na: system zależności wynikających ze społecznego podziału funkcji (np. na w szkolę podział na funkcję uczniów i nauczycieli); system stosunków władzy i podporządkowania, wynikający z dostępu do środków przymusu (np. w szkole stosunek między dyrekcją posiadających w ramach swych uprawnień władzę nad nauczycielami i uczniami a np. nauczycielami); system dystansów społecznych wynikający z bliskości i separacji od innych wynikających z układu więzi, i wzajemnych antagonizmów, np. dystans między członkami jednej klasy jest zwykle mniejszy, niż dystans między członkami różnych klas. Struktura społeczna stanowi system społecznych zależności i dystansów. W tym znaczeniu najistotniejsze są stosunki między poszczególnymi jednostkami oraz grupami społecznymi. Istotna jest też funkcja jaką pełnią w strukturze poszczególne elementy kto posiada władzę, a kto jej nie ma oraz społeczny dystans, który dzieli członków społeczeństwa.

Nie zapominajmy przy tym, że zrodzona w obiektywnych warunkach (ekonomicznych, geograficznych) struktura społeczna jest zbiorem różnego rodzaju form życia zbiorowego: grup społecznych, społeczności, oraz ich instytucji i ról społecznych pełnionych przez jednostki. A czynnikiem spajającym te różne elementy okazuje się być kultura, a przede wszystkim normy i wartości regulujące wzory zachowań społecznych.

Struktura społeczna to twór bardzo dynamiczny, ale jego elementy przez cały czas ewoluują jedynie powstają, a inne ulegają dezorganizacji czy nawet dezintegracji, czyli rozpadają się. Pomiędzy elementami struktury społecznej zachodzą ciągłe interakcje, dochodzi do współpracy, współdziałania, albo do konfliktów ciągle ją zmieniających.
Podziały społeczne

Stratyfikacja (inaczej uwarstwienie) jest jednym z głównych elementów struktury społecznej. Uwarstwienie to system społecznego zróżnicowania, którego podstawą są nierówności społeczne hierarchia jednostek i grup. Polega ona na specyficznym podziale społeczeństwa na pewna liczbę grup uszeregowanych wedle relacji wyższości i niższości oraz przewagi i podporządkowania. Relacje te kształtują jakieś istotne społeczne kryterium, np. władzy czy zamożność. Do opisu stratyfikacji używa się potocznie pojęcia nierówności społecznej, które oznacza nierówny podział pewnych dóbr czy wartości pomiędzy członkami danego społeczeństwa. Zazwyczaj wyróżnia się trzy aspekty nierówności społecznej zróżnicowanie, uporządkowanie i ocena.

" Zróżnicowanie podstawą jest założenie, iż nie ma na świecie dwojga takich samych ludzi. Jednostki różnią się od siebie pod wieloma względami, takimi jak np. wygląd, cechy charakteru, płeć, wiek, wykształcenie. Nie wszystkie te właściwości są tak samo istotne. W polskim społeczeństwie za ważne uznaje się na przykład bogactwo czy wykształcenie, natomiast do cech związanych z wyglądem przywiązuje się mniejsze znaczenie.

" Uporządkowanie umiejscowienie jednostek i grup względem siebie na różnego rodzaju skalach. Najprostszym przykładem jest uporządkowanie nazwisk uczniów w dzienniku w kolejności alfabetycznej lub uszeregowanie ich ze względu na wzrost.

Ocena najważniejszy aspekt nierówności. Samo zróżnicowanie i uporządkowanie nie prowadzi do powstania nierówności. Jej zaistnienie jest wynikiem oceny zróżnicowania i stworzonego na jej podstawie uporządkowania. Oznaką nierówności jest traktowanie jakiejś cechy jako podstawy do oceny kogoś w kategoriach lepszych gorszych albo nadrzędnych podrzędnych.

Oceny można dokonać ze względu na społeczny prestiż, przywileje przynależne danej osobie lub władzę, jaką posiada.

W miarę rozwoju ludzkości podstawy stratyfikacji i nierówności zmieniały się. Począwszy od pierwotnych społeczeństw zbieracko-łowieckich, gdzie nierówności niemal nie istniały. (Występował tam jedynie funkcjonalny podział obowiązków ze względu na wiek i płeć, a czasem ze względu na umiejętności, nie miał on jednak charakteru oceniającego, ani warunkującego. Dopiero w społecznościach kopieniaczych, wraz z pojawieniem się nadwyżek przy produkcji rolnej, stała się możliwa krótkotrwała akumulacja dóbr. Dzięki specyficznym zwyczajom obdarowywania, bogatsze jednostki zdobywały społeczny prestiż, a wraz z nim pewien stopień władzy. Z czasem coraz bardziej istotnymi czynnikami nierówności stały się płeć i wiek.

Wraz z postępującym różnicowaniem się pozycji społecznych przebiegał także rozwój warstw społecznych wielkich zbiorów ludzi o podobnym statusie społecznym. Ich członkowie są podobnie oceniani i cieszą się podobnym prestiżem. Z określonym statusem związane są pewne prawa i przywileje. Dystans społeczny między członkami różnych warstw jest ściśle określony, podobnie jak stosunki między poszczególnymi warstwami. Członkowie danej warstwy prowadzą także podobny styl życia i zajmują takie samo miejsce w społecznym podziale pracy.

Innym rodzajem stratyfikacji społecznej, której powstał w toku rozwoju społeczeństwa, jest podział klasowy. Klasy to wielkie zbiory ludzi pozostających w jednakowym stosunku do środków produkcji. Karol Marks twierdził, iż pojawienie się klas miało związek z powstaniem społeczeństw tradycyjnych-rolniczych, a konkretnie z podziałem pracy i pojawieniem się własności prywatnej. Do klasy ludzi zależnych należeli ci, których jedyną własnością była ich własna praca wykonywana w zamian za wynagrodzenie albo utrzymanie. Klasę posiadaczy tworzyli ci, w których rękach znajdowały się środki produkcji i którzy przywłaszczyli sobie dobra wytworzone przez niewolników, pańszczyźnianych chłopów czy robotników.

Zdaniem Maxa Webera, pojawienie się klas miało związek z przejściem społeczeństwa rolniczego do przemysłowego i powstaniem fabryk. W wyniku tych zmian miała ukształtować się klasa robotnicza i kapitalistyczna.

Z czasem zaczęto dostrzegać inne sposoby podziału kształtujące strukturę społeczną takie jak np. struktura zawodowa, czy struktura wykształcenia. Dzięki temu można dziś jeszcze dokładniej określić stopień rozwoju danego społeczeństwa.
Dynamiczny charakter struktury społecznej

Jednym z czynników dynamizujących strukturę społeczną jest mobilność (ruchliwość) społeczna, czyli

przemieszczanie się jednostek lub grup w przestrzeni społecznej. Termin ten opisuje, więc proces zmian pozycji w hierarchii społecznej. Istnieje szereg bodźców wpływających na mobilność społeczną. Niektóre mają charakter strukturalny, ponieważ wynikają z budowy wewnętrznej oraz sytuacji danego społeczeństwa. Generalnie w momencie bardziej intensywnego rozwoju społeczeństwa np. podczas gwałtownego wzrostu ekonomicznego, nasila się dążenie do awansu społecznego, natomiast podczas spadku występują tendencje odwrotne.

Wyróżnia się dwa typy społeczeństw charakterystycznych ze względu na natężenie mobilizacji społecznej w ich obrębie społeczeństwo otwarte i zamknięte.

W pierwszym z nich pozycja społeczna jednostki zależy przede wszystkim od jej osiągnięć, wiedzy, siły przebicia. Awans społeczny jest zawsze możliwy przy odpowiednim wysiłku i zdeterminowaniu jednostki. Przykładem może być społeczeństwo Stanów Zjednoczonych z uwagi na wciąż aktualny stereotyp awansu od pucybuta do milionera .

Inaczej przedstawia się sytuacja w społeczeństwie zamkniętym. Tam pozycja społeczna jednostki jest ściśle określona przez normy prawne, religijne i obyczajowe. Wynika ona najczęściej z urodzenia jednostki. Poza wyjątkowymi przypadkami urodzenia się w określonej kaście, czy stanie oznacza, że człowiek pozostaje w niej do końca życia. Jest tak np. w Indiach, gdzie nadal istnieje bardzo mocne przywiązanie do systemu kastowego.

Nie zapominajmy przy tym, że wiele czynników wpływających na mobilność społeczną wewnątrz społeczeństwa ma charakter indywidualny, czyli dotyczy jednostek nie warunków, w jakich żyją. Należą do nich wykształcenie, zawód, płeć, rasa, oraz przynależność klasowa. Przy czym mogą one zwiększać lub zmniejszać społeczną mobilność. Zauważmy przy tym, że w społeczeństwie obowiązuje niepisana reguła, że im wyższa klasa społeczna rodziców, tym większe prawdopodobieństwa, że ich dzieci osiągną taką samą lub wyższą pozycję społeczną. Ma to związek z faktem, że rodzice o wyższej pozycji dzieci zwykle mają lepszy dostęp do edukacji czy książek, przyswajają więc przede wszystkim wyższą kulturę. Często używają także bardziej poprawnego, standardowego języka. Dzięki tym udogodnieniom łatwiej im osiągnąć wysoki status społeczny niż dzieciom z klas niższych.

Teraz wiedząc co określa się mianem struktury społecznej oraz znając podstawowe metody jej wyznaczania, możemy skupić się na określeniu struktury społecznej Polski. Związku z wielkimi przemianami jakie zaszły w naszym społeczeństwie od początku XIX wieku, poprzez czasy wojenne i powojenne, aż do dziś. Warto było by zacząć określanie struktury społeczeństwa polskiego, właśnie od czasów przed wojennych, a następnie posługując się pewnego rodzaju podróżą w czasie, prześledzić jej zmiany po dziś dzień.
Struktura społeczna Polski przed rokiem 1945

Do wybuchu II wojny światowej w 1939 roku społeczeństwo polskie było typowym społeczeństwem rolniczym. Rolnicy i mieszkańcy wsi stanowili dominującą grupę 51% całej populacji w 1931 r. Przeludnioną wieś zamieszkiwali żyjący nieraz na skraju nędzy chłopi najliczniejsi byli średniorolni, posiadający gospodarstwa od 2 do 6 ha i bezrolni mający gospodarstwa o powierzchni 1 ha lub nieposiadający własnych gospodarstw. W tamtym czasie nadal migracja ze wsi do miasta odbywała się spontanicznie, szczególnie widoczne to było w pierwszej połowie lat 30., ze względu na światowy kryzys i słaby rozwój przemysłu.

Kolejną pod względem liczebności klasą społeczną w Polsce byli robotnicy 29% ludności II Rzeczpospolitej. Powstała ona głównie w dużych miastach takich jak Warszawa, Łódź, Poznań czy miasta śląskie, gdzie aktywnie rozwijała się przemysł. Nie zapominajmy, że sytuacja tej klasy społecznej była trudna. Niskie zarobki, ledwie co starczyły na wyżywienie niewielkiej rodziny, w dodatku złe warunki

pracy i długi dzień roboczy zależnie od rodzaju zakładu jedna zmiana mogła trwać nawet do 18 godzin! Dodajmy do tego jeszcze złe warunki mieszkalne i sanitarne w przeludnionych miastach, a uzyskamy pełen obraz sytuacji życiowej tej klasy.

Nieco lepiej przedstawiała się sytuacja pracowników umysłowych i inteligencji liczącej w tamtych czasach około 5,5 % społeczeństwa polskiego, oraz drobnomieszczaństwa, czyli rzemieślników i drobnych sprzedawców niemal 11% ludności.

Najwyższą i najlepszą sytuacją mogli się poszczycić właściciele ziemscy (około 0,5%) oraz właściciele zakładów pracy, a więc burżuazja, stanowiąca 2% ówczesnego społeczeństwa polskiego.

Zaznaczmy również, że przedwojenne społeczeństwo miało charakter zamknięty, a przejście z jednej klasy społecznej do drugiej było bardzo trudne. Polacy jednak powoli zaczęli wchodzić na drogę prowadzącą do przekształcenia się w nowoczesne społeczeństwo przemysłowe. Pogłębiający się kryzys lat 30. opóźnił rozwój, a wybuch II wojny światowej drastycznie przerwał ten proces na najbliższe kilka lat. Dopiero lata powojenne (1945-1960) przyniosą gwałtowne przemiany społeczeństwa polskiego i jego struktury.
Przemiany struktury społeczeństwa polskiego po 1945

" Lata 1945-1960 to okres największych przemian. Przede wszystkim nastąpiły wtedy przemieszczenia geograficzne ludności na wielką skalę, związane ze zmianami granic. Szacuje się, że od 1945 do 1950 r. miejsce zamieszkania zmieniło około 7 mln ludzi, czyli 33% całego społeczeństwa. Wielkie masy ludzi przenosiły się z ziemi przyłączonych do ZSRR, na zachód na ziemie, z których przeniesiono Niemców. Drugim ważnym czynnikiem migracji geograficznym było przemieszczenie się ze wsi do miasta związane z gwałtowną industrializacją.

Gwałtownie w tym okresie zmieniła się także struktura społeczna. Było to w przeważającej części spowodowane działaniami władz PRL, a przede wszystkim: reformą rolną (1944), próbami przeprowadzenia kolektywizacji wsi, nacjonalizacją przemysłu i zwiększoną industrializacją kraju. Zlikwidowano przy tym własność prywatną środków produkcji, zniknęły więc klasy wyższe: posiadaczy ziemi i właścicieli środków produkcji. Likwidacja wolnego rynku, spowodowała niemalże zanik klasy średniej, dla której podstawą życia był handel i rzemiosło. Dokonywało się więc tzw. spłaszczenie struktury społecznej Polski. Polegało ono w praktyce na zredukowaniu społeczeństwa do dwóch klas społecznych stanowiących razem 90% ludności rolników i robotników.

Na wskutek reformy rolnej z lat 1945-1949 nastąpiło znaczne przekształcenie własności polskiej wsi. Duża część gospodarstw poniemieckich i tych przekraczających 50 ha została podzielona pomiędzy chłopów bezrolnych, małorolnych i średniorolnych. W ten sposób rozdysponowano 14 mln ha, dzięki czemu powstało 814 tys. nowych gospodarstw, natomiast 254 tys. powiększyło się. Część ziem przekształcono w Państwowe Gospodarstwa Rolne (PGR-y). Zmniejszyło to nieco przeludnienie wsi polskiej i doprowadziło do uśrednienia areałów ziemi uprawnej.

Od 1949 roku próbowano dokonać kolektywizacji wsi na wzór ZSRR. Obok PGR-ów starano się utworzyć tzw. spółdzielnie produkcyjne, zaś rolników właścicieli ziemi zmienić w robotników rolnych. Różnymi środkami władza starała się skłonić rolników, by do tych spółdzielni przystąpili. Opornych karano wyższymi podatkami, obowiązkowymi dostawami płodów rolnych lub słabym zaopatrzeniem. W 1956 r. zrezygnowano z programu kolektywizacji. W tym czasie 77% ziem pozostawało w rękach prywatnych, około 2% było własnością spółdzielczą, a 20% wchodziło w skład PGR-ów.

Jednocześnie obserwowano gwałtowny odpływ ludności wiejskiej, szczególnie młodzieży, do miast. W związku z intensywnym rozwojem przemysłu potrzebna była siła robocza. Młodzi ludzie ze wsi, zwykle słabo wykształceni, mogli z łatwością uzyskać pracę w mieście w przemyśle, a przede wszystkim w jego tworzeniu. Początkowo zajmowali się budową wielkich zakładów przemysłowych takich jak np. Nowa Huta. Stając się w pierwszych latach rozwoju przemysłu w PRL-u tanią i niewyspecjalizowaną siłą robotniczą, która później stała się podstawą rozwoju kraju.

Zmiany związane z przekształceniami ustroju objęły, w końcu także inteligencję. Przedwojenni przedstawiciele tej grupy wydawali się ówczesnym władzą podejrzani, dlatego próbowano ich zepchnąć na margines społeczny. Zastępując ich ludźmi z awansu społecznego, ale i często zasłużonymi dla wprowadzenia ustroju socjalistycznego. Stanowiska kierownicze obsadzano nie biorąc pod uwagę wykształcenia czy doświadczenia, ale stosując nadania z klucza partyjnego. Starano się też stworzyć nową inteligencje, by zaspokoić zapotrzebowanie państwa na lojalnych pracowników umysłowych.

Charakterystyczną cechą dla struktury społecznej PRL-u było pojawienie się nowej warstwy związanej ze sprawowaniem władzy tzw. aparatu partyjno-państwowego. W rękach tej uprzywilejowanej grupy skupiała się cała władza ustawodawcza, wykonawcza i sądownicza. Przedstawiciele aparatu sprawowali także kontrolę nad środkami przymusu: wojskiem, milicją i służbą bezpieczeństwa. Ich władza miała, więc charakter niemal absolutny. Wbrew założeniom systemu socjalistycznego przynależność do aparatu partyjno-państwowego nie była uzależniona klasowo. Dostęp do niej mieli nie robotnicy czy chłopi, ale przede wszystkim ci, którzy wykazywali się odpowiednim sposobem myślenia i działania, zgodnym z wytycznymi partii.

" Lata 1960-1970 był to tzw. okres małej stabilizacji , lata sprawowania funkcji I sekretarza KC PZPR przez Władysława Gomułkę (1905-1982). Stopniowo tępo przemian zaczęło zwalniać w stosunku do lat poprzednich, lecz jeszcze całkowicie nie ustało. Nastąpiły jednak dwie istotne zmiany. Po pierwsze, po raz pierwszy liczba ludności miast w Polsce była wyższa, niż liczba mieszkańców wsi. Do tego liczba zatrudnionych w przemyśle przewyższyła, liczbę zatrudnionych w rolnictwie. Można, by więc pokusić się o stwierdzenie, że w ówczesnej Polsce wykształciło się społeczeństwo industrialne.

Zmienił się także skład warstw zawodowych. Coraz więcej dobrze wykształconych robotników znajdowało zatrudnienie w przemyśle, który wymagał coraz więcej specjalistów. Na wsi poprawiły się warunki życia m. in. przeprowadzono elektryfikacje wsi. Dalszy rozwój nie wpływał jednak na poprawę warunków materialnych. W tej materii panowała tendencja do uśredniania traktowania rolników, robotników i pracowników umysłowych, sprzyjało to zacieraniu się dawnych różnic między nimi. Przyjmuje, się że jedynie aparat partyjno-państwowy, odczuwał polepszenie swej sytuacji ekonomicznej i społecznej.

" Lata 1970-1980 po dymisji Władysława Gomułki 20 grudnia 1970 roku stanowisko I sekretarza PZPR objął Edward Gierek (1913-2001). W tym czasie znacznie zwiększyła się rola warstwy robotniczej dostrzeżono jej dużą społeczną siłę. Można by powiedzieć, że do 1976 roku poziom życia w PRL wzrastał. Szczególnie dotyczyło to robotników wielkoprzemysłowych np. górników i hutników. Uzyskiwali oni specjalne przywileje, niedostępne dla innych robotników. W ten sposób władze starały się zróżnicować i rozbić wewnętrznie warstwę robotniczą. Często zdarzało, się że płace robotników wielkoprzemysłowych przekraczały płace pracowników umysłowych. Wzrastał także prestiż społeczny robotników.

Kryzys gospodarczy drugiej połowy lat 70, doprowadził do wywołania fali społecznych niepokojów i publicznych protestów w roku 1980. Po pielgrzymce Jana Pawła II do Polski w czerwcu 1979 roku, do

nowo powstałego NSZZ Solidarność przystąpiło niemal 60% wszystkich pracujących Polaków, przedstawicieli różnych grup zawodowych. Wskazywało to na ogromną społeczną mobilizację dla realizacji wspólnych celów społecznych różnych warstw.

" Lata 1981-1989 to okres od wprowadzenia stanu wojennego do obrad Okrągłego Stołu, który realnie rzecz biorąc był dla socjologów czasem społecznego zastoju. Pomijając postępy polityczne idące w stronę demokratyzacji kraju był to okres spadku zatrudnienia w rolnictwie i przemyśle oraz wzroście liczby pracowników umysłowych. Przyczyną tego wzrostu był dynamiczny rozwój sektora usług.

Odczuwalna od jakiegoś czasu stagnacja gospodarcza i powolność zmian w strukturze społecznej oraz duże niezadowolenie społeczne doprowadziły do kryzysu, który zakończył się upadkiem PRL.
Przemiany struktury społeczeństwa polskiego po 1989 roku

Olbrzymie przemiany jaki zaszyły w Polsce po czerwcu 1989 roku obalenie realnego socjalizmu , wprowadzenie demokracji i kapitalizmu oraz otwarcie granic, i powstanie wolnego rynku w znaczący sposób wpłynęły na dalsze procesy kształtowania się struktury społeczeństwa polskiego. Wpłynął na to jeszcze większy dostęp ludzi do wykształcenia i pojawiające się zróżnicowanie majątkowe.

Zauważmy, że od początku lat 90. dokonały się głębokie zmiany w strukturze społeczno zawodowej. Nastąpił wzrost ludzi pracujących umysłowo, co można potraktować jako dowód na powolne przekształcenie się społeczeństwa przemysłowego w poprzemysłowe. Jednocześnie cały czas zmniejszała się liczba rolników i robotników, natomiast liczba prywatnych przedsiębiorców stale rośnie (tab.1).

Tab.1. Przemiany struktury społeczeństwa polskiego

1987
1994-1995
1998-1999
2003

Wyższe kadry kierownicze w administracji Państwowej; Dyrektorzy przedsiębiorstw
1,8
1,6
1
2,4

Inteligencja nietechniczna
3,3
3,2
4,5
3,9

Inteligencja techniczna
2,6
2,7
2,4
2,5

Technicy

6,2
4,6
6
6,1

Pracownicy administracyjni średniego szczebla
10,7
9,5
11,2
13

Pracownicy biurowi
4,6
3,9
3,5
4,1

Właściciele firm
3,6
6,2
6,6
5

Pracownicy placówek handlowych
7,7
10,6
10,3
12,3

Brygadziści
2,3
1,8
1,9
5

Robotnicy wykwalifikowani
26,3
27,4
24,8
22,4

Robotnicy niewykwalifikowani
5,7
7
7,2
4,6

Pracownicy fizyczni usług
3,9
6
6,4
5,9

Robotnicy rolni
1,5
2
2,1
2,7

Charakterystyczne dla okresu transformacji ustrojowej są też zmiany w strukturze klasowej społeczeństwa polskiego. Zaczęły się wtedy kształtować klasy, których w PRL nie było.

" Klasa średnia zajmuje w strukturze społecznej miejsce pomiędzy klasą robotniczą a klasą wyższą. W większości przypadków są to posiadacze drobnej własności, czyli małych zakładów pracy. Przedstawiciele klasy średniej nadal nie stanowią większości i nie posiadają realnej i znacznej władzy politycznej, choć w społeczeństwach zachodnich stanowią oni element dominujący.

" Nowa klasa średnia specjaliści, wysoko wykwalifikowani eksperci. Do tej klasy należą wszyscy ci, którzy zajmują się zarządzaniem. Charakterystyczną cechą przedstawicieli tej klasy jest posiadanie informacji i wykorzystywanie wiedzy i informacji. We współczesnych społeczeństwach informacyjnych klasa ta zyskuje znaczenie, w Polsce jednak wciąż stanowi margines.

" Klasa przedsiębiorców przede wszystkim przedsiębiorcy, właściciele środków produkcji. Przedstawiciele tej klasy choć nieliczni potrafili stworzyć własne organizacje, by skutecznie bronić swoich interesów.

" Podklasa grupa osób znajdująca się w specyficznej bardzo trudnej sytuacji życiowej. Należą do niej ludzie stale bezrobotni, korzystający z pomocy społecznej oraz ci, którzy bardzo mało zarabiają. Charakterystyczną cechą tej klasy jest jej marginalizacja oraz całkowite wykluczenie z głównego nurty życia społecznego czy też nieuczestnictwa w nim.

WOS : Historia : Język niemiecki : Język francuski : Kurs niemieckiego : Darmowy kurs WOS Arkusze maturalne z WOS : Repetytorium z historii : Kurs francuskiego : Repetytorium WOS